

Daniel Dzienisiewicz <https://orcid.org/0000-0003-0400-5143>
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
e-mail: dzienis@amu.edu.pl

Forma i pragmatyka aktów mowy informujących o zdziwieniu mówiącego w języku polskim

Streszczenie

Celem artykułu jest zbadanie struktury i cech pragmatycznojęzykowych aktów mowy informujących o zdziwieniu mówiącego w języku polskim. Materiał badawczy obejmuje około 300 replik wyekscerpowanych z XX- i XXI-wiecznych utworów prozatorskich. Analiza prowadzi do wniosku, że rozpatrywane akty mowy najczęściej przybierają formę pytań ułomnych oraz konstrukcji pytajnych, które są samodzielne pod względem gramatycznym. Zaobserwowano także akty mowy realizowane w postaci zdań oznajmujących, niewielki udział w badanym materiale mają zaś interiekcje. Analizowane akty mowy oprócz funkcji konstatowania i zarazem wyrażania zdziwienia mogą pełnić między innymi także rolę aktów sterujących, wyrażać inne odcienie emocjonalne oraz uściślać przyczyny zdziwienia.

Słowa kluczowe: pragmatyka językowa, akty mowy, emocje, zdziwienie, składnia, język polski

Uwagi wstępne

Celem niniejszych rozważań jest analiza formy i właściwości pragmatycznojęzykowych aktów mowy o funkcji informowania o zdziwieniu mówiącego w języku polskim. Materiał badawczy obejmuje około 300 wypowiedzi, z których większość zaczerpnięta została z utworów prozatorskich zgromadzonych w Narodowym Korpusie Języka Polskiego (NKJP). Część replik została zaś wyekscerpowana bezpośrednio z tekstów powieści przez autora. Obserwacji poddane zostały utwory napisane i opublikowane w drugiej połowie XX oraz na początku XXI wieku. Dobór analizowanych utworów podyktowany był dążeniem do wyodrębnienia replik, które byłyby możliwie zbliżone do autentycznych

dialogów mówionych. W badaniach uwzględnione zostały wyłącznie akty mowy informujące o zdziwieniu nadawcy przybierające formę jednego wypowiedzenia, nieuzupełnione o inne wypowiedzenia o funkcji wspomagającej¹.

Przed scharakteryzowaniem zgromadzonych replik dialogowych, przedstawione zostaną kluczowe kwestie związane z problematyką, jakiej omówienia podejmuje się autor artykułu². Dotychczas na gruncie różnych dyscyplin naukowych zaproponowano wiele definicji zdziwienia akcentujących zróżnicowane właściwości tej emocji. I tak filozofowie postrzegają zdziwienie między innymi jako impuls do prowadzenia dociekań filozoficznych (zob. na przykład Witwicki, 1995: 253–254), podczas gdy na gruncie psychologii jest ono z reguły definiowane jako ulotne uczucie o neutralnym charakterze, któremu nie można przypisać zabarwienia pozytywnego lub negatywnego i które stanowi konsekwencję niespodziewanego wydarzenia (zob. na przykład Кутковой/Kutkovoy, 2013). Mimo to psycholodzy przypisują zdziwieniu duże znaczenie, o czym świadczy chociażby fakt, iż w wielu klasyfikacjach uczuć zaliczane jest ono do tzw. emocji podstawowych (por. Wiatrowski, 2010: 50). W perspektywie pedagogicznej zdziwienie uznawane jest natomiast za bodziec poznawczy prowokujący pytania mające na celu wyjaśnienie określonych kwestii (Redyk, 2008: 86). Podobnie jak psycholodzy, również językoznawcy formułowali dotychczas różne tezy dotyczące emocjonalnej wartości zdziwienia. Twierdzono między innymi, że uczucie to nie ma znaku wartości, czyli nie jest ani pozytywne, ani negatywne (Nowakowska-Kempna, 1986: 144), zakładano, że jest emocją ambiwalentną, której charakter uzależniony jest od konkretnej sytuacji (Wiatrowski, 2010: 85–86; Awdiejew, 1983: 86–87), jak również wskazywano, że może ono współwystępować z innymi – zarówno pozytywnymi, jak i negatywnymi – emocjami (por. Бочкарев/Bochkarev, 2018: 97; Krzempek, 2021: 312). Poza tym badano konceptualizację zdziwienia i zaskoczenia (silnego zdziwienia), a także werbalne i niewerbalne sposoby wyrażania tych uczuć w różnych językach, między innymi w polskim, bułgarskim, rosyjskim i angielskim (Nowakowska-Kempna, 1995: 24–53; Вотякова/Votyakova, 2015; Ковшова/Kovshova, 2014; Дорофеева/Dorofeyeva, 2002; Куралева/Kuraleva, Павленко/Pavlenko, Вьюнова/V'yunova, 2023; Михайлова/Mikhaylova, 2010a; Михайлова/Mikhaylova, 2010b; Козеренко/Kozerenko, 2001). Ponadto analizowano semantykę zdziwienia i uczuć pokrewnych – zaskoczenia, zadziwienia i zdumienia (Wierzbička, 1971: 54–55; Wołk, 2017), jak również opisywano właściwości formalnojęzykowe (między innymi pytań i interiekcji, na przykład Danielewiczowa, 1991; Wąsik, 1979; Grzesiuk, 1995; Wiertelwski, 1995; Krzempek, 2021) i pragmatyczne (Prokop, 2010: 124–125; Awdiejew, 2004: 126–127³; Ożóg, 1990: 36, 57, 59, 161–162) wypowiedzi wyrażających zdziwie-

¹ Kilkuwypowiedzeniowe repliki komunikujące zdziwienie nie będą dalej rozważane, gdyż omówieniu ich struktury i cech pragmatycznych poświęcone zostało odrębne studium (Dzienisiewicz, b.r.).

² Część przywoływanych dalej informacji znalazła się także w artykule Dzienisiewicz, b.r.

³ Interesujący pogląd w rozważanej w artykule kwestii przedstawia Aleksy Awdiejew, który uznaje wyrażanie zaskoczenia za realizację pragmatycznej funkcji mieszanej – modalno-emotywniej. W ramach tej funkcji komponent modalny informuje o naruszeniu procesu oczekiwania, emotywny zaś – o pozytywnym lub negatywnym przeżyciu (Awdiejew, 1983: 86–87). Autor artykułu nie zgadza się jednak z założeniem, iż składnikowi emotywnemu można przypisać jednoznaczny charakter pozytywny lub negatywny (zob. kolejny przypis).

nie. Oprócz tego prowadzone były badania porównawcze nad językowymi sposobami werbalizowania zdziwienia w języku rosyjskim i angielskim (Мезенцева/Mezentseva, 2005; Глущкова, Горбунов/Glushkova, Gorbunov, 2022).

W dalszych rozważaniach zdziwienie rozumiane będzie jako krótkotrwałe uczucie o nieokreślonym, neutralnym charakterze⁴, stanowiące reakcję na niespodziewane wydarzenie. W artykule zdziwienie pojmowane jest w ślad za eksplikacją predykatu *kogoś zdziwiło (to), że* autorstwa Marioli Wołk: „ktoś nie wiedział, że stanie się p, i nie wie o p czegoś_k, co mogłoby spowodować, że wiedząc to_k, nie czułby tego, co czuje z tego powodu, że stało się p” (Wołk, 2017: 60). Formuła ta – jakkolwiek stosunkowo ogólna – uwzględnia najważniejsze cechy interesującego nas pojęcia: 1) fakt, iż stan zdziwienia jest wywoływany przez niespodziewane wydarzenie, 2) emocjonalny charakter zdziwienia, 3) fakt, iż przyczyną zdziwienia jest niesprecyzowany typ niewiedzy, a także 4) fakt, iż zdarzenie wywołujące zdziwienie nie musi mieć osobowego sprawcy (Wołk, 2017: 60–61).

W kontekście prezentowanych dalej analiz konieczne jest także omówienie techniki wyodrębniania aktów mowy komunikujących zdziwienie z tekstu prozatorskiego. Zastosowana przez nas procedura polegała na identyfikowaniu wypowiedzi informujących o zdziwieniu mówiącego na podstawie oglądu narracyjnych elementów tekstu. Określona replika kwalifikowana była jako akt zdziwienia, jeżeli w towarzyszącym jej opisie narracyjnym obecne były wyrazy *zdziwić się, zdumieć się, zaskoczyć*, a także ich derywaty i wyrażenia synonimiczne. Należy podkreślić, że zdajemy sobie sprawę z niedoskonałości zastosowanego rozwiązania, gdyż pomiędzy znaczeniami pojęć określanymi przez powyższe wyrazy występują niekiedy istotne różnice (zob. Wołk, 2017). W wypadku wypowiedzi zaczerpniętych z utworów prozatorskich proponowane podejście wydaje się jednak uzasadnione, ponieważ dotychczasowe badania dowodzą, że różnice występujące między zdziwieniem a emocjami pokrewnymi w tekście literackim najczęściej sprowadzają się do różnego stopnia intensywności nazywanych uczuć (na przykład zaskoczenie i zdumienie implikują większą siłę doświadczanych uczuć niż zdziwienie). W świetle powyższych uwag tytułowe *zdziwienie* rozumienie będzie jako hiperonim dla nazw emocji z pola zdziwienia⁵. Dlatego też obszarem zainteresowania będą wszystkie emocje wchodzące w skład danego pola, a konkretnie: repliki konstatujące i wyrażające wskazane emocje za pomocą samodzielnych aktów mowy.

⁴ Wyjaśnienie tego stanowiska zawarte zostało w artykule Dzienisiewicz, b.r., w którym na podstawie analizy kilkuwypowiedzeniowych replik informujących o zdziwieniu stwierdzone zostało, że emocje pozytywne lub negatywne uzewewnętrzniane są dopiero za pomocą wypowiedzi następujących po pierwszym wypowiedzeniu w serii, które sygnalizuje zdziwienie. Niekiedy zaś zdziwienie uzewewnętrzniane jest równoległe z innymi uczuciami, które cechują się większą klarownością pod względem ich wartości emocjonalnej. Obserwacja ta koresponduje z rezultatami dotychczasowych badań psychologicznych (na przykład Ekman, Friesen, 2003: 98; Кутковой/Kutkovoy, 2013: 48) i językoznawczych (na przykład Krzemppek, 2001: 312; Бочкарев/Bochkarev, 2018: 97; Вотякова/Votyakova, 2015: 120–121).

⁵ Również inni badacze uznają rzeczownik *zdziwienie* za hiperonimiczny w stosunku do takich wyrazów, jak na przykład *zdumienie, wstrząs, oszolomienie, zaskoczenie czy szok*. Por. prace: Sieradzka-Mruk, 2016: 211–217; Nowakowska-Kempna, 1986: 70; Wiatrowski, 2010: 86.

Podjęcie badań nad aktami zdziwienia nastręcza badaczowi wielu trudności. Mimo że wypowiedzi uzewnętrzniające emocje powszechnie zaliczane są do ekspresywów⁶ (Searle, 1975: 356–358), tj. aktów mowy, których celem jest wyrażanie stosunku mówiącego do świata (jego stanów psychicznych: odczuć, postaw), obserwacja materiału empirycznego prowadzi do wniosku, że mogą one równolegle pełnić także szereg innych funkcji pragmatycznych, tworząc swoisty konglomerat sensów illokucyjnych, w którym ekspresywne znaczenie zdziwienia jest częstokroć paralelne bądź wtórne względem innych intencji zawartych w wypowiedzi⁷. Wypowiedzi będące przedmiotem naszego zainteresowania należy bowiem przede wszystkim uznać za akty konstatywne, tj. akty informujące o zdziwieniu mówiącego, konstatujące ten stan emocjonalny. Wyrażanie tej emocji nie stanowi natomiast ich treści propozycjonalnej i odbywa się niejako dodatkowo, głównie za pomocą czynników prozodycznych, między innymi intonacji⁸. Biorąc pod uwagę złożoność omawianego zagadnienia, celem artykułu jest możliwie wyczerpujący opis skomplikowanych relacji pragmatycznych zachodzących w rozpatrywanych aktach mowy.

Językowe sposoby wyrażania zdziwienia i uczuć pokrewnych

Dotychczas na polskim gruncie analizowano sposoby uzewnętrzniania zaskoczenia, pojmowanego jako silny przejaw zdziwienia. Zagadnienie to było przedmiotem zainteresowania Iwony Nowakowskiej-Kempnej, która wyodrębniła następujące środki werbalizowania rozpatrywanego uczucia:

- 1) leksemiczne (na przykład *zaskoczenie*, *osłupieć*, *skołowacieć*),
- 2) morfologiczne (na przykład *Zostałam zaskoczona*),
- 3) składniowe (wykrzykniki, na przykład *ovej!*; *no nieee!*; zdania wykrzyknikowe i pytajno-wykrzyknikowe, na przykład *Skądże znowu!?!; Ale heca!*; strukturyzacja tematyczna w mianowniku wydobywająca zaskakujące zdarzenie, na przykład: *Jej słowa^T mnie po prostu zamurowały^R*),
- 4) fonologiczne (pauzy, akcentuacja wykrzyknień, kontur intonacyjno-składniowy zdań pytajno-wykrzyknikowych i wykrzyknikowych, zwiększanie długości samogłoski w wykrzyknieniu, powtarzanie identycznych sylab w wykrzyknieniu) i 5) niemorfo-

⁶ W zależności od przyjętej klasyfikacji stosowane są także inne określenia, na przykład akty emotywno-oceniające (por. Awdziejew, 2004: 123–126).

⁷ Spostrzeżenie to koresponduje z konstatacją Stanisława Grabiasa dotyczącą znaków ekspresywnych. Badacz ten utrzymuje bowiem, że obecność elementu emocjonalnego jest fakultatywna dla większości wypowiedzi językowych (z wyjątkiem wykrzykników). Zdaniem lingwisty ich obligatoryjny komponent stanowią natomiast treści intelektualne (Grabias, 1981: 33). Również Miroslav Grepl twierdzi, że środki językowe mają na celu wyrażanie komunikatów o charakterze intelektualnym, podczas gdy werbalizowanie uczuć stanowi dla nich jedynie wartość naddaną, która jest realizowana w określonych warunkach (za: Grzesiuk, 1995: 23).

⁸ Do wypowiedzi prymarnie wyrażających (nie zaś komunikujących) zdziwienie należy odnieść głównie interiekcje w rodzaju *och*, *rany*, *rety*.

logiczne (na przykład pauza niewypełniona, mimika, gesty, przełykanie śliny, opadnięcie szczęki, otwarcie ust)⁹ (Nowakowska-Kempna, 1995: 24–26¹⁰).

Typologia zaproponowana przez tę autorkę, pomimo niewątpliwych zalet, nie jest jednak w pełni zadowalająca. Jak wykazane zostanie dalej, nie rejestruje ona niektórych powszechnie używanych środków. Wyniki badań I. Nowakowskiej-Kempnej są punktem wyjścia do poszerzenia zestawu sposobów konstatowania i wyrażania zdziwienia w polszczyźnie. Jak już wspomniano, podstawę do uzyskania wiedzy na omawiany temat stanowić będzie analiza replik dialogowych występujących w utworach prozatorskich. Tak sformułowane zamierzenie pozwoli na wyodrębnienie reakcji językowych, które zbliżone są do wypowiedzi stosowanych w autentycznych sytuacjach komunikacyjnych. Dobrany w ten sposób materiał empiryczny ma jednakże pewne mankamenty. Ograniczenie bazy materiałowej do źródeł pisanych w znacznym stopniu utrudnia bowiem lub wręcz uniemożliwia analizę prozodycznych i niewerbalnych środków wyrażania zdziwienia. Rozwiązaniem tego problemu mogłoby być poszerzenie materiału badawczego o autentyczne wypowiedzi mówione, którą to kwestią planujemy zająć się na dalszych etapach badań.

Formalno- i pragmatycznojęzykowa analiza aktów mowy informujących o zdziwieniu

Obserwacja materiału empirycznego dowodzi, że zdziwienie może być komunikowane za pomocą trzech podstawowych struktur składniowych: pytań, zdań oznajmujących i interiekcji. Rozpatrywane akty mowy mogą występować w formie jednowyrazowej, w postaci grup składniowych, a także zdań pojedynczych i złożonych o różnym stopniu rozwinięcia. Wszystkie z nich wyrażają znaczenie zdziwienia w sposób pośredni, nie odnotowano przypadków werbalizacji rozpatrywanego stanu emocjonalnego za pomocą predykatów nazywających uczucia bądź tzw. leksyki zdziwienia (na przykład rzeczowników w rodzaju

⁹ Przegląd siatek haseł słowników opisowych polszczyzny dokonany przez piszącego te słowa prowadzi do wniosku, że opracowania leksykograficzne rejestrują głównie leksemiczne oraz – w pewnym zakresie – składniowe środki komunikowania i wyrażania zdziwienia. Przykładowo, analiza haseł zarejestrowanych w WSJP pozwala skonstatować, że zdziwienie może być werbalizowane za pomocą czasowników (*zdziwić się, zdumieć się, ostupieć, zaskoczyć, proszę?*), operatorów wypowiedzeń wykrzyknieniowych (*jak, ależ, ileż, to, ale, jaki*), fraz zdaniowych (*kto by pomyślał, kto by się spodziewał, aż dziw bierze, gdzie się ktoś taki uchował*), fraz czasownikowych (*co ktoś zrobił najlepszego, ktoś upadł na głowę*), fraz wykrzyknikowych (*nie może być, oho ho*) i operatorów wypowiedzeń pytajnych (*jak to, jakże to*). Poza tym wskazać można jednostki, którym w definicjach słownikowych oprócz potencjału wyrażania zdziwienia równolegle przypisano także inne funkcje pragmatyczne. Wśród nich wyróżnić można czasowniki (*slucham?* – zdziwienie lub niedowierzanie), wykrzykniki (*ach, och* – szeroko rozumiane reakcje emocjonalne; *o* – zdziwienie lub oburzenie), modyfikatory deklaratywności (*no*, na przykład *no, nieźle* – zaskoczenie, podziw, delikatne ostrzeżenie), frazy wykrzyknikowe (*coś takiego!* – zaskoczenie lub niedowierzanie; *coś podobnego!* – oburzenie lub zaskoczenie) i frazy czasownikowe (*ktoś pierwszy słyszy* – niewiedza lub zaskoczenie).

¹⁰ Katalog I. Nowakowskiej-Kempnej obejmuje trzy sposoby uzewnętrzniania emocji zaproponowane przez Stanisława Grabię (1981: 26–28), tj. przejawianie się emocji za pośrednictwem środków niewerbalnych, komunikowanie emocji za pomocą predykatów nazywających uczucia oraz wyrażanie emocji *implicite* z wykorzystaniem środków językowych.

zdziwienie, zaskoczenie, zdumienie). Poniżej omówiono poszczególne typy konstrukcji stosowane do komunikowania omawianego stanu emocjonalnego.

Akty mowy komunikujące zdziwienie za pomocą pytań

Konstrukcje pytające stanowią najliczniejszą grupę wśród realizacji aktów mowy konstatających zdziwienie, obejmującą niemal przez 89% badanych replik. Większość z nich przybiera typową dla codziennej komunikacji potocznej formę pytań ułomnych, będących reakcją na poprzedzającą je replikę lub sytuację (56,7%)¹¹. Barbara Boniecka zauważa, że pytania ułomne „aktualizują [...] formułę, w której tylko jedna pozycja jest wypełniona, właśnie przez funktor pytajny (zaimkowy lub partykułowy) albo przez jego ekwiwalent w postaci opatrzonych pytajną intonacją różnych kategorii leksykalno-znaczeniowych, jak na przykład *A ty?, Hotel?, Ruina?* itp.” (Boniecka, 1978: 154). Zdaniem lingwistki ustalenie, do jakiej pozycji w zdaniu odnoszą się pytania ułomne, tj. czy są to pytania o niedookreślone części zdania (na przykład dopełnienie, podmiot, orzeczenie), czy też wyrażają one wątpliwość dotyczącą całości wypowiedzi, możliwe jest dzięki zastosowaniu parafraz (Boniecka, 1978: 148, 154). Badaczka utrzymuje, że nawet konstrukcje z sygnałami pytaniowości w postaci zaimka lub partykuły oraz ze wskazaną niedookreśloną pozycją wykazują dużą ułomność zarówno pod względem formy, jak i znaczenia – por. pytanie *Jakie kolokwia?*, w którym przymiotnik *jakie* informuje o niedookreśloności pozycji przydawki, jak również dopełnienia *kolokwia*¹² (Boniecka, 1978: 154–155).

Test parafrazy pytań ułomnych pozwala stwierdzić, że najczęściej zbliżają się one pod względem formy i struktury znaczeniowej do pytań o rozstrzygnięcie (25,3%)¹³. Ze względu na ich wysoką frekwencję w zgromadzonych tekstach należy uznać je za wykładniki zdziwienia typowe dla replik dialogowych – zob. przykład nr 1:

[1]

- Halo – odezwałem się.
 - Oskar? Dlaczego tak długo nie odbierasz? – usłyszałem głos mamy.
 - Przepraszam, że nie dzwoniłem.
 - Wszystkiego najlepszego z okazji urodzin.
 - **To dzisiaj?** – zdziwiłem się.
 - Tak. Równo czterdzieści lat. Dla mnie to było jak wczoraj. Żyj w zdrowiu do setki.
- (Tomaszewski, 2006)

¹¹ Pytania ułomne mają formę równoważników zdań (Boniecka, 2000: 172), tj. stanowią „[...] zamknięty od-cinek planu ekspresji, który nie posiada osobowej formy czasownika, a w danych warunkach pełni funkcję choćby najmniejszego komunikatu” (Musiołek, 1978: 151; por. Grzesiuk, 1995: 28). Na podstawie analizy równoważników stosowanych w wypowiedziach wyrażających uczucia, Anna Grzesiuk konstatuje, że pytania ułomne często przybierają formę równoważników eliptycznych będących powtórzeniami elementów zdania poprzedniego (Grzesiuk, 1995: 37). Przykłady tego typu replik zob. w dalszej części artykułu.

¹² Jak zauważa Dżyżewski, część przedmiotu pytania w konstrukcjach ułomnych zostaje pominięta w sytuacji, gdy wynika on z poprzedniej repliki bądź może zostać wysnuty z konsytuacji (Wąsik, 1979: 23).

¹³ Barbara Boniecka twierdzi, że wypowiedzenia, które implikują potrzebę rozstrzygnięcia i mają na celu rozpoznanie, czy coś nie jest obce interlokutorowi, mogą wyrażać intencję zdziwienia (między innymi obok irytacji i aprobaty), na przykład *Już na polach nie ma śniegu?* (Boniecka, 2000: 114–115).

Treść zawartą w nim repliki *To dzisiaj?* należy interpretować jako następującą konstatację: *Informuję, że jestem zdziwiony, że obchodzę dzisiaj urodziny*. Warto tutaj podkreślić, że wyżej wskazany konstatywny charakter jest powszechny dla treści analizowanych replik, gdyż analogiczne formuły interpretacyjne (utworzone według modelu: *Informuję, że jestem zdziwiony, że X*) można sformułować dla wszystkich spośród przywoływanych dalej wypowiedzi niezależnie od zastosowanych w nich konstrukcji składniowych. Rozpatrywana replika ilustruje charakterystyczne dla mowy potocznej użycie wypowiedzenia niewerbalnego, tj. wypowiedzenia, w którym ma miejsce elipsa orzeczenia w formie czasownikowej – składnik ten znany jest jednak z kontekstu rozmowy¹⁴ (Jodłowski, 1976: 82–84). Większość wypowiedzi o strukturze pytań o rozstrzygnięcie zgromadzonych w materiale badawczym nie zawiera funktora pytajnego, tj. partykuły *czy*. Zjawisko to stanowi potwierdzenie obserwacji Anny Grzesiuk, głoszącej, iż funktor rzadko występuje w dialogach języka mówionego, w którym pytania najczęściej przyjmują postać wypowiedzenia orzekającego i wyróżniane są jedynie za pomocą intonacji (Grzesiuk, 1995: 58).

W badanych utworach prozatorskich reprezentowane są także ułomne konstrukcje pytajne, które należy interpretować jako pytania o uzupełnienie (17,1%). Anna Grzesiuk konstatuje, że w wypowiedziach emocjonalnych najczęściej spotyka się pytania retoryczne o strukturze pytań o uzupełnienie z niedookreśloną pozycją dopełnienia i okolicznika, rzadziej zaś podmiotu i orzecznika (Grzesiuk, 1995: 62). Przeprowadzone badanie w zasadzie potwierdza to spostrzeżenie – wśród pytań o uzupełnienie zaobserwowano przede wszystkim konstrukcje z niedookreśloną pozycją okolicznika (8,3%), między innymi celu i przyczyny – zob. odpowiednio przykłady nr 2 i 3. Warto zauważyć, iż oprócz konstatacji zdziwienia za pomocą pytań w tej formie mówiący autentycznie dąży do uzyskania informacji. Ich treść można interpretować odpowiednio jako: *Informuję, że jestem zdziwiony, że twierdzi pan, że śmierć mogła być upozorowana. Chcę wiedzieć, w jakim celu to zrobiono.* oraz *Informuję, że jestem zdziwiony, iż sądzisz, że jutro wyjeżdżamy. Chcę wiedzieć, dlaczego tak sądzisz.*

[2]

- Czy jest pan pewien, że nie żyje? – dociekał Irx.
- Oczywiście, brałem udział w identyfikacji zwłok.
- Wszystko można sfingować – niecierpliwie przerwał Irx. – Inaczej by tutaj pana nie ścigali.
- **Ale w jakim celu?** – zdziwił się Stok.
- On z jakichś nieznanych mi powodów był czy jest dla nich bardzo ważny [...] (Kapelanski, 2006)

[3]

- Do kolacji pan Jeffrey otworzył wino.
- Czy my już jutro wyjeżdżamy? – spytał Alek.

¹⁴ Obserwacja materiału faktograficznego pozwala stwierdzić, że obecny w tej replice wykładnik nawiązania to jest charakterystyczny dla aktów zdziwienia w formie pytania, por. inne przykłady: *To ciocia pamięta jeszcze te czasy?; To jeszcze burzę slychać?*

- **Dlaczego?** – zdziwił się jego ojciec.
- Bo otworzyłeś wino. (Nurowska, 2008)¹⁵

Spotykane są także wypowiedzenia o strukturze pytań o dopełnienie (3,2%) i przydawkę (4,1%) – zob. odpowiednio przykłady nr 4 i 5. Podobnie jak pytania o okolicznik mają one na celu uzyskanie określonej informacji. Przykładowo, treść repliki nr 4 należy interpretować: *Informuję, że jestem zdumiony, że słyszał pan, iż chcę zamienić mieszkanie. Chcę wiedzieć, od kogo pan to słyszał.*

- [4]
- Słyszałem, że chce pan mieszkanie zamienić – powiedział.
 - **Od kogo pan słyszał?** – zapytałem zdumiony.
 - Mniejsza od kogo. Ważne, czy to prawda. (Kurowski, 1960)

- [5]
- Co tam słyhać w artylerii? – zapytał Kowalik.
- Porucznik Kubasa nosił w kłapie munduru skrzyżowane lufy armatnie, jak wszyscy oficerowie z białych koszar.
- **W jakiej artylerii?** – zdziwił się.
 - W amerykańskiej – wyjaśnił podporucznik Samczyc. – Słuchajcie, czy już nie można z wami wypić normalnie wódki? – zapytał z zalem w głosie. – Wypić i pogadać? (Pawlik, 1998)

Materiał faktograficzny zawiera również defektywne pytania o podmiot (1,4%) – zob. wypowiedź w przykładzie nr 6, która także wyraża chęć dowiedzenia się czegoś w myśl interpretacji: *Informuję, że jestem zdziwiona tym, że ktoś może być głodny. Chcę wiedzieć, kto może być głodny.*

- [6]
- Może są głodne – powiedziałał nieśmiało.
 - **Kto?** – zdziwiła się.
- Wskazałam szkraby, próbujące po jej kolanach dostać się na wysokość talerza. (Sędziowska, 2008)

Część pytań ułomnych odnosi się zaś do całej repliki odbiorcy (14,3%) – zob. przykłady nr 7 i 8:

- [7]
- Jeszcze jedna ważna rzecz do uzgodnienia – dodał Leo.
 - Boże, jeszcze coś – westchnął malarz.
 - Tak, to niezbędne, ale raczej niekłopotliwe dla ciebie. Po zakończonej pracy będziesz mi mówił, że na dzisiaj koniec, wtedy ja zabiorę obraz do przyspieszonego starzenia.
 - **Co takiego?**¹⁶ – zdziwił się Vito. (Kapelański, 2006)

¹⁵ Powyższa wypowiedź ilustruje przywołaną wcześniej konstatację Z. Wąsika odnoszącą się do praktyki opuszczania założenia pytania w mowie żywej ze względu na ekonomię wysiłku – jest ono bowiem znane z wcześniejszego kontekstu lub konsytuacji. Przywołana wyżej replika *Dlaczego?*, po uzupełnieniu jej o elidowane elementy (założenie pytania), mogłaby mieć postać: *Dlaczego sądzisz, że już jutro wyjeżdżamy?*

¹⁶ O potencjale wyrażania zaskoczenia przez metatekstowe *co* pisał K. Ożóg (1990: 162).

[8]

Poczekalnię wypełniał szczególnie zapaszek formaliny, a zza drzwi dobiegał przerażający szum maszyny do borowania.

– Co teraz będzie? – zapytała z niezmierną rozpaczą, sadowiąc się w fotelu dentystycznym.

– **Słucham?** – zdziwił się doktor Kamiński.

– Panie doktorze, to już nie będzie klubu filmowego?

– Nie będzie – odpowiedział doktor Kamiński. (Pawlik, 1998)

W przeciwieństwie do powyższych rodzajów pytań ich treść dotyczy całej poprzedniej repliki odbiorcy: *Informuję, że jestem zdziwiony tym, co powiedziałeś*. Pytania te cechują się dużą różnorodnością formalną i mogą przyjmować zarówno postać jedno- (*Co?*; *Serio?*; *Słucham?*), jak i wielowyzrazową (*Co takiego?*; *Ale jak to?*). Ich wyróżnikiem jest zdolność do kreowania wrażenia niedosłyszania repliki odbiorcy lub przesłyszenia się. W ten sposób sygnalizowana jest niespodziewaność komunikatu, a ponadto nadawca upewnia się, że odbiorca nie pomylił się, gdy wypowiedział określoną kwestię. Tego rodzaju repliki odznaczają się stosunkowo dużą mocą illokucyjną (dużą intensywnością emocji wyrażonej) w porównaniu do innych typów formalnych wypowiedzi, jak na przykład powtórzenie części repliki odbiorcy.

Analizowany materiał obejmuje także konstrukcje pytające, które są samodzielne pod względem gramatycznym, tj. zdania (32,3%). Podobnie jak ma to miejsce w przypadku pytań ułomnych, można wśród nich wyróżnić typowe dla języka mówionego pytania o rozstrzygnięcie pozbawione funktora pytajnego (21,7%) (Grzesiuk, 1995: 67) – zob. przykłady nr 9 i 10:

[9]

– I to było o takich młodych, Agnieszce i Piotрку. Oni się kochali i, rozumiesz, chcieli, żeby ten ich pierwszy raz był taki piękny. Ale nie mieli gdzie to zrobić. Bo na działkach żule podglądają i jest niebezpiecznie. A w domu starzy. Ta Agnieszka, to ona jeszcze była dziewczicą, a że laska, to ją wszyscy wyzywali, że ona kurwa. Pani profesor nam to ładnie objaśniła.

– **Naprawdę było na lekcji o takich rzeczach?**¹⁷ – zdziwił się Maciej.

– Tak! – zapewnił żarliwie Adaś. (Sędzikowska, 2008)

[10]

– Moja głowa jest teraz więcej warta niż kiedyś, wprawili mi blaszkę na miejsce połamanej kości, jest chyba srebrna lub platynowa.

– **Macie platynową blaszkę w głowie?** – powiedział zaskoczony chłopak.

– Tak, ale wolałbym mieć swoją własną głowę w całości. (Jarosz, 2003)

Poza tym odnotowano pytania o uzupełnienie (10,6%), między innymi z niedookreśloną pozycją podmiotu (11) i okolicznika (12):

¹⁷ W obrębie wypowiedzenia mogą znaleźć się dodatkowe leksykalne wyznaczniki intelektualne niebędące jego składnikami, które mają za zadanie wyrażanie postawy mówiącego wobec treści wypowiedzianego komunikatu. Użyta w powyższej wypowiedzi jednostka *naprawdę* zaliczana jest do tzw. wyznaczników oceniających (Klemensiewicz, 1963: 26).

[11]

Obok w garnku pływa coś podobnego do naszych parówek. Bokwursty. Salami pokładane na talerzach. I takie. I siakie. I owakie. Z pieprzem i bez pieprzu, z ziołami i całkowicie bez dodatków. Czegóż tu nie ma! Baranowski zbaraniał.

– **Kto to wszystko zje?**¹⁸ – poszeptuje.

– Zjemy, zjemy. Nie martw się, Baranoszczak. Trzeba tylko porządnie się przyłożyć. Polak potrafi! I oczy nam się do tego pełnego stołu śmieją. (Sekulski, 2001)

[12]

– To nie jest syn Karola – wtrąciła jego matka – tylko tego koniuszego, z którym Diana go zdradzała. Jest rudy i do niego łudząco podobny.

– **Mamo, skąd ty masz takie informacje?** – zdumiał się Borys.

– Z telewizji, mój synu – odrzekła. (Nurowska, 2008)

Warto zwrócić uwagę na ostatni z przywołanych przykładów, w którym pytanie obudowane zostało zwrotem adresatywnym *mamo*. Wzbogacenie aktu mowy o adresatyw, oprócz nazwania i wskazania odbiorcy, pełni funkcję emocjonalno-ekspresywną, ponieważ służy do wzmocnienia efektu zdumienia. Poza tym zwrot adresatywny stanowi wykładnik relacji między rozmówcami, wskazując na pokrewieństwo rodzinne, jak również może spełniać funkcję dodatkowego bodźca prowokującego odbiorcę do reakcji (o funkcjach adresatywów zob. na przykład Rudyk, 2021: 35; Ożóg, 1990: 40).

Interesującym zabiegiem stosowanym w aktach mowy przybierających formę pytań jest także powtarzanie całości lub części repliki odbiorcy, której treść stanowi przedmiot zdziwienia nadawcy¹⁹. Działanie to ma na celu zakomunikowanie zdziwienia oraz upewnienie się, czy nadawca dobrze usłyszał wypowiedź odbiorcy. Akty w tej formie pełnią również funkcję wskazującą – identyfikują przyczynę zdziwienia, wyodrębniając ją z całej wypowiedzi odbiorcy – zob. przykłady nr 13 i 14:

[13]

Obowiązują tam jednak przepisy specjalnego regulaminu, więc w nagłym wypadku, gdybym musiał opuścić klasę w wiadomej potrzebie, zamiast wiercić się na siedzeniu lub nonszalancko – jak Tomasz – wyjść ze słowami „spadam do wychodka”, co tylko w chałupie uchodziło płazem, powinienem w milczeniu podnieść do góry jeden wskazujący palec. Przelknąłem lzy napływające mi do gardła i otworzyłem usta ze szczerym zdumieniem.

– **Palec?**

– Tak, chłopcze. Ale tylko jeden. O... ten!

I pani Rozent, pomagając sobie lewą ręką przy układaniu niesfornych palców prawej dłoni, zwinęła cztery z nich w nienaganną trąbkę, po czym wzorowym ruchem uniosła wyprostowany palec nad głowę – tak wysoko i sugestywnie, jakby wskazywała gwiazdy. Nie dowierzałem własnym oczom. (Wiśniewski-Snerg, 1997)

¹⁸ Powyższa wypowiedź oprócz wyrażania zdziwienia uzewnętrznia także obawę nadawcy.

¹⁹ Przywołane pytania określane są w literaturze mianem pytań echo (ang. *echo-question*, ros. *nepechnoc*). Magdalena Danielewiczowa zauważa, że „jedynym wykładnikiem powierzchniowym tego typu wypowiedzi jest zmiana wzorca intonacyjnego, podstawowego dla zdań interogatywnych” (Danielewiczowa, 1996: 97).

[14]

- Wujku! – zawołał. – Ella obiecała mi, że jak się przeprowadzimy, będę miał psa. Zgadzasz się?
 – Skoro obiecała, tak będzie – odrzekł. – Damom nie wypada się sprzeciwiać.
 – **Damom nie wypada się sprzeciwiać?** – powtórzył chłopiec z takim zdumieniem, że wszyscy się roześmiali. Przy kolacji nie mówiło się właściwie o niczym innym, jak o przeprowadzce. (Nurowska, 2005b)

Przedstawione rozważania pokazują, że analizowane pytania poza równoczesnym konstatowaniem i wyrażaniem (głównie za pomocą cech prozodycznych – zob. podsumowanie artykułu) emocji z pola zdziwienia mogą symultanicznie uzewnętrzniać inne stany uczuciowe, a także pełnić rolę aktów sterujących (pytań właściwych), które mają na celu spowodowanie jakiejś reakcji odbiorcy, na przykład zastanowienia się nad wypowiedzianymi słowami bądź udzielenia odpowiedzi (Grzesiuk, 1995: 68; Przybyła, 2004: 60). W większości wypadków nie mają one charakteru retorycznego i nie służą wyłącznie do uzewnętrzniania stanów emocjonalnych, lecz stanowią wypowiedzi „mieszane” pod względem realizowanych przez nie funkcji pragmatycznych.

Akty mowy komunikujące zdziwienie za pomocą wypowiedzeń orzekających

Akty mowy informujące o zdziwieniu niekiedy przybierają także formę wypowiedzeń oznajmujących o zabarwieniu emocjonalnym (termin za: Jodłowski, 1976: 62). Należy jednak zauważyć, że ten rodzaj wypowiedzeń występuje w badanym materiale znacznie rzadziej niż konstrukcje pytające (około 9,7% wszystkich badanych wypowiedzi). Ich treść również wyraża komunikat: *Informuję, że jestem zdziwiony, że X* i stosowane są one zwykle wtedy, gdy nadawca chce odnieść się do kwestii z poprzedniej repliki, stanowiącej przyczynę jego zdziwienia. Najczęściej są to wypowiedzenia wykrzyknikowe²⁰, które opatrzone zostają takimi operatorami, jak: *ależ, ileż, jak, to, ale, jaki*²¹ – por. przykłady nr 15, 16 i 17:

[15]

- Doktor Kamiński zjadł swój ostatni obiad w kasynie oficerskim, potem wrócili do hotelu, gdzie doktor wyczarowywał kolejne butelki. Zajrzał na chwilę zmaltretowany artylerzysta Głowaty w służbowym mundurze oficera inspekcyjnego. Odmówił wypicia pożegnalnej szklanki, wskazał na pasek czapki zapięty pod brodą.
 – Służba – powiedział.
 Zdumionym wzrokiem przeliczył puste butelki stojące w karnym szeregu pod piecem.
 – **Ileż to musiało kosztować**²² – zdziwił się.

²⁰ Anna Grzesiuk zauważa, że wykrzyknikowość stanowi wyróżnik zdań orzekających wypowiedzianych przy zaangażowaniu emocjonalnym – następuje wówczas zmiana charakterystycznej dla zdań oznajmujących intonacji opadającej na wznosząco-opadającą o charakterze wykrzyknikowym (Grzesiuk, 1995: 168).

²¹ Obserwacja ta koresponduje z tezą, iż w wypowiedziach emocjonalnych do zdań orzekających o uczuciowo neutralnej formie często dodawane są spójniki w formie partykuł, między innymi *ale, a, że* (Grzesiuk, 1995: 169).

²² WSJP rejestruje następujące znaczenie wyrazu *ileż*, informujące o potencjale jego użycia w funkcji operatora zdziwienia: ‘mówiący wyraża zaskoczenie tym, że tego, o czym mowa, jest tak dużo’.

– Drogie, bo drogie – wyjaśnił doktor Kamiński – ale jeśli idzie o zdrowie, to przecież nie można oszczędzać. (Pawlik, 1998)

[16]

Kiedy Umberto zadzwonił i dowiedział się, że ekspertyza wypadła pozytywnie, nie zdziwił się, ale zapytał o wycenę.

- Zapłacę za ekspertyzę i odbiorę obraz – powiedział.
- **Ależ obrazu już nie ma**²³ – wydusił z siebie zaskoczony marszand.
- Jak to nie ma? Ukradziono go? Zniszczył go pan? – zdenerwował się właściciel.
- Sprzedałem – niepewnie i cicho dodał Nolte. (Kapelański, 2006)

[17]

- Czy ten areszt jest gdzieś daleko? – spytała, aby przerwać milczenie.
- Już prawie dojeżdżamy.
- **Ale jesteśmy w śródmieściu**²⁴ – zdziwiła się.
- Areszt jest właśnie w śródmieściu. (Nurowska, 2005a)

Partykuły stanowiące element obudowy aktów wyrażających emocje z pola zdziwienia manifestują stosunek nadawcy do komunikowanej treści, a także intensyfikują intencję i modyfikują znaczenie zdania. Obecność partykuł w analizowanych wypowiedzeniach sprawia, że rozpatrywane akty mowy są bardziej ekspresywne²⁵.

Część rozpatrywanych wypowiedzeń orzekających stanowią komentarze uzasadniające zaskoczenie nadawcy. Replika w przykładzie nr 18 stanowi konstatację zaskoczenia i jednocześnie informuje, iż osoba mówiąca nie spodziewała się, że jej rozmówczyni jest w tak zaawansowanym wieku. Replikę tę należy interpretować następująco: *Informuję, że jestem zaskoczona, że ma pani już osiemdziesiąt dwa lata. Gdyby mi pani o tym nie powiedziała, nie domyśliłabym się tego.*

[18]

- Mówi pani znacznie lepiej po francusku niż na początku – zachęciła ją Elizabeth.
- Przypomniałam sobie ten język dzięki pani, kiedyś radziłam sobie całkiem nieźle, ale to było w młodości, tak dawno... mam już osiemdziesiąt dwa lata.
- **Nigdy bym nie powiedziała** – odrzekła zaskoczona Elizabeth.
- A jednak tak... – smutno pokiwała głową pani Sanicka. (Nurowska, 2005a)

Uzasadnienie zdziwienia, o którym informuje się za pomocą zdań oznajmujących, może także polegać na prezentowaniu określonej wiedzy, doświadczeń, opinii, przekonań itp., cechujących się odmiennością od tych, które wyrażone zostały w replice odbiorcy – por. przykład nr 19 (interpretacja treści repliki: *Informuję, że jestem zdziwiona, że on jest tutaj z nami. Myślałam, że nie ma go tutaj z nami.*)

²³ Por. następującą definicję znaczenia partykuły *ależ*: ‘mówiący nie sądził, że tak jest i jest bardzo zaskoczony tym, że tak jest’ (WSJP).

²⁴ Zdaniem Kazimierza Ożoga metatekstowy leksem *ale* jest incipitem, który w polszczyźnie potocznej może być stosowany do wprowadzania nowej repliki, między innymi zapowiadając pole informacyjne, które jest przeciwstawieniem (Ożóg, 1990: 130). Ilustrację tego zjawiska stanowi powyższy przykład.

²⁵ Partykuły pełnią zbliżone funkcje w aktach aprobaty, zob. Czapiła, 2017: 196.

[19]

– Wracajmy do Balbiny, bo tam Adam czeka na portierni – portier, widząc zdezorientowaną minę dziennikarki, dodał z uśmiechem – ten od Marlboro, który nam dziś zdjęcia robił.

– **A ja myślałam, że on jest tu cały czas z nami**²⁶ – zdziwiła się Karolina.

– Poszedł już dawno temu, przejrzeć zdjęcia na portierni. (Chętkowski z uczniami, 2007)

Oprócz tego wypowiedzenia orzekające, które komunikują i uzewnętrzniają zdziwienie, równoległe z tym uczuciem mogą wyrażać także inne emocje – por. na przykład replikę *Dużo zapamiętałeś* w przykładzie nr 20 zawierającą odcień uznania lub wręcz podziwu (*Informuję, że jestem zdziwiona, że tak dużo zapamiętałeś. Podziwiam cię za to, że tak dużo zapamiętałeś*), a także wypowiedź w przykładzie nr 21 ujawniającą zadowolenie (ew. radość) nadawcy (*Informuję, że jestem zaskoczony, że zna pan relacje z moich badań. Jest mi miło / cieszę się z tego powodu*).

[20]

[...] Siedział również nad podręcznikiem do nauki estońskiego.

– Dlaczego uczysz się tego języka? – pytała zdziwiona żona. – Przecież nie będzie ci do niczego potrzebny.

– Część Estonii należała kiedyś do Polski, do Szwecji, do Rosji. Niektóre słowa przypominają rosyjskie. Estoński, lapoński, fiński, karelski...

– **Dużo zapamiętałeś** – zdziwiła się żona.

– Ważne też są liczby – powiedział powoli i szykował się, aby wyjść do miasta. (Jarosz, 2003)

[21]

– Może jest... Ale gdy już nasze zbliżone zainteresowania doprowadziły do tego spotkania, to proszę mi powiedzieć, czy kontynuuje pan badania nad metodami wykrywania krwi. Pańskie doniesienia były bardzo interesujące.

Holmes rzadko chyba czuje się zaskoczony (uwielbia natomiast zaskakiwać innych), ale tym razem zaskoczenie było bardzo wyraźne, miłe zaskoczenie.

– **Nie sądziłem, że relacje z moich skromnych badań, do których wracam, dotarły do pana profesora.**

– Staramy się – mówił profesor – nie przeoczyć informacji o ważnych badaniach i ich wynikach i zamieszczamy bodaj krótkie sprawozdania w naszym piśmie „Biochemistry and Medicine”, którego jestem redaktorem. (Jarosz, 2002)

W rozpatrywanych aktach mowy można zatem zaobserwować proces polegający na paralelnym wyrażaniu dwu emocji przez jedną wypowiedź językową²⁷.

Akty mowy informujące o omawianym stanie emocjonalnym mogą być również wypowiedziane z intencją skomplementowania odbiorcy. Replika w przykładzie nr 22

²⁶ Incipit *a* może wprowadzać repliki oznajmujące o charakterze ekspresywnym, które nawiązują do wcześniejszego kontekstu (Ożóg, 1990: 138; por. Mazur, 1986: 46–53). W kontekście analizy pytań potocznych (aczkolwiek obserwację tę częściowo można odnieść również do zdań orzekających) Barbara Boniecka (2000: 166–168) zauważa, że zaimkowe i partykułowe pytania zawierające skupienia o charakterze nawiązującym i nawiązująco-ekspresywnym, na przykład *a bo*, *a to kiedy*, *a z jakiego powodu*, *no ale jak*, *a czemu*, są typowe dla sytuacji potocznych.

²⁷ Na częste występowanie tego zjawiska w języku wskazywało dotąd wielu badaczy, zob. na przykład Бочкарев/Bochkarev, 2018: 97; Grzesiuk, 1995: 184; Dzienisiewicz, 2022: 307.

informuje, że nadawca nie spodziewał się, iż odbiorca posiada określone umiejętności, które budzą jego (nadawcy) uznanie.

[22]

– Ruszymy – zapewnił ją Stalker – i dojedziemy, gdzie trzeba. Bo to jest „swój” pojazd, nie będzie się rzucił w oczy.

– **Mówi pan dobrze po angielsku** – odrzekła zaskoczona.

– Już teraz z tym angielskim gorzej, ale kiedyś niezłe sobie radziłem, studiowałem anglistykę... (Nurowska, 2005a)

Z kolei wypowiedź zawarta w przykładzie nr 23 ilustruje sytuację odwrotną: konstatacja zaskoczenia (interpretacja treści repliki: *Informuję, że jestem zaskoczona, iż sądzisz, że zakochanie prowadzi do szybkiego założenia rodziny*) uzupełniona jest w niej przez swobodną drwinę z przekonań (niewiedzy?) odbiorcy. Replika ta stanowi zatem (oprócz samej konstatacji zaskoczenia) reakcję ekspresywną o charakterze negatywnym, jak również służy do uświadomienia odbiorcy, że wypowiedziane przez niego twierdzenie jest błędne.

[23]

– A ty? Masz kogoś?

Alona pokręciła przecząco głową.

– Chcę zobaczyć kawałek świata, chcę się uczyć, a nie zmieniać zasrańcom pieluchy. Dostyc się nazmieniałam swoim braciom i siostram.

– **Od samego zakochania pieluch się nie zmienia, do tego jeszcze długa droga** – odrzekła zaskoczona jej odpowiedzią.

– Ja tam swoje wiem. (Nurowska, 2005b)

W materiale spotykane są także zdania komunikujące przekonanie pozostające w sprzeczności z treścią poprzedniej wypowiedzi odbiorcy – por. przykład nr 24 (interpretacja treści repliki: *Informuję, że jestem zdziwiona, że na Ukrainie nie wszyscy mówią po ukraińsku*).

[24]

– A jak jedno nosiło buty, co z innymi? – spytała Elizabeth.

– Nic, nie mogli wychodzić. Ale na szczęście lekcje mieliśmy o innych porach. W ich domu mówiło się po ukraińsku.

– **Myślałam, że na Ukrainie wszyscy mówią po ukraińsku** – zdziwiła się.

Dziewczyna pokręciła głową.

– To surżyk, mieszanka ukraińskiego z rosyjskim. Ale ojciec pilnował, abyśmy mówili czystym językiem. (Nurowska, 2005a)

Ponadto w materiale empirycznym występują oznajmienia, tj. wypowiedzi oznajmujące pozbawione konstytutywnego składnika zdania, jakim jest orzeczenie bądź jego część (Czapiga, 2017: 184–185). Charakterystyczną cechą oznajmień jest fakt, iż uzewnętrzanie zdziwienia pełni w nich rolę wtórną wobec innych sensów illokucyjnych. Przykładowo, podstawową funkcją replik wyodrębnionych w przykładach nr 25 i 26 jest wyrażanie mocnego potwierdzenia (Awdiejew, 2004: 111–112²⁸), zaskoczenie stanowi dla nich zaś jedynie dodatkowy odcień emocjonalny.

²⁸ Por. definicję potwierdzenia autorstwa A. Awdiejewa (2004: 111): „Stosując A, nadawca, reagując na pytanie odnośnie do (p), tu i teraz, przyjmuje prawdziwość lub zakłada określony stopień prawdopodobieństwa zaistnienia (p)”.

[25]

– Niepotrzebnie tutaj przyjeżdżałam – powiedziała z goryczą. – Babcia Jeffa mi to odradzała. Wiesz, jego dziadka po wojnie aresztowali komuniści. Przesiedział pięć lat w więzieniu, za nic. Za to, że lekkomyślnie przekroczył żelazną kurtynę... ta kurtyna istnieje do dziś.

– Jasne! – wykrzyknął Andrew. – To był Peter Connery, architekt. Zgadza się?

– **Tak** – odrzekła zaskoczona.

– Przyjechał do Polski – ciągnął – bo chciał pomóc Polakom w odbudowaniu stolicy, którą Niemcy zrównali z ziemią. (Nurowska, 2005a)

[26]

– Jestem Amerykanką, nie mówię ukraiński – wydukała, mając świadomość, że niemilosiernie kaleczy język. Staruszka pokiwała ze zrozumieniem głową i nieoczekiwanie spytała:

– *Parlez-vous français?*

– **Tak, mówię po francusku** – odparła zaskoczona.

Staruszka znowu pokiwała głową.

– Przyjechała pani na wakacje do naszego Lwowa?

– Nie, raczej nie na wakacje. Mam tutaj coś do załatwienia. (Nurowska, 2005a)

Należy dodać, że akty mowy w formie zdań oznajmujących są niekiedy uzupełniane o metatekstowe operatory o funkcji fatycznej, tj. wyrażenia odnoszące się do jednostki tekstu, nie zaś do innych elementów rzeczywistości, mające na celu tworzenie i/lub utrzymywanie więzi fatycznej oraz uspojnianie wypowiedzi (Ożóg, 1990: 7–8, 15, 23; Kawka, 1988: 215–216). Przykładem operatora metatekstowego o funkcji fatycznej jest leksem *popatrz* występujący w dialogu nr 27 (interpretacja treści repliki: *Informuję, że jestem zdziwiony, że naprawdę to przeżywasz*). Kazimierz Ożóg uznaje tego rodzaju jednostki (między innymi także: *wiesz, słuchaj, widzisz*) za quasi-czasowniki²⁹, które straciły swoją czasownikową wartość kategorialną i przeszły do pełnienia funkcji fatycznych polegających na podtrzymywaniu kontaktu rozmówców (Ożóg, 1990: 30).

[27]

– Prześcianicie się z niej nabijać, sadyści! – wycedził Sule. – Chciałbym zobaczyć was na jej miejscu!

– Trzeba się było zgłosić parę lat wcześniej – odparła Oria. – Teraz możesz już tylko pomarzyć.

– **Popatrz, on to naprawdę przeżywa** – zdziwił się Dag. (Rydzewska, 2006)

Jak pokazują powyższe przykłady, akty w postaci zdań orzekających – podobnie jak akty mowy komunikujące zdziwienie za pomocą pytań – również mogą pełnić różne funkcje pragmatyczne. Ich treść oprócz konstatowania zdziwienia nadawcy może wyjaśniać przyczyny zdziwienia, na przykład prezentując dotychczasową wiedzę czy przekonania nadawcy, które nie odpowiadają zawartości poprzedzających je komunikatów. Akty w tej formie mogą ponadto wyrażać inne odcienie emocjonalne, jak na przykład zadowolenie i podziw, bądź wypełniać takie funkcje komunikacyjne, jak potwierdzenie czy

²⁹ W terminologii Krystyny Pisarkowej takie jednostki noszą miano sygnałów konatywnych kontynuujących (Pisarkowa, 1975: 20).

komplementowanie. Wypowiedzenia orzekające są niekiedy obudowywane partykułami i wyrażeniami metatekstowymi, odpowiednio w celu wzmocnienia ich ekspresywności oraz utrzymania więzi fatycznej z partnerem.

Akty mowy komunikujące zdziwienie za pomocą interiekcji

W zgromadzonym materiale tekstowym zdziwienie najrzadziej wyrażane jest za pomocą interiekcji (ok. 1,3% rozpatrywanych replik). Z reguły uważa się, że interiekcje nie mają składnika intelektualnego i „służą wyłącznie do sygnalizowania emocjonalnych stanów mówiącego. Pozostają tylko znakami przeżyć wewnętrznych i dają się interpretować w formule «czuję...» [...]»³⁰ (Grabias, 1981: 33, 76–77; por. Wierzbička, 1969: 36). W perspektywie składniowej nie są one składnikami wypowiedzenia i wyrażają wyłącznie postawę uczuciową nadawcy w stosunku do jakiejś treści przeżycia, o której informuje samo wykrzyknienie bądź też kontekst lub konsytuacja (Klemensiewicz, 1963: 16–17; Urbańczyk, Kucala, 1999: 426). Wskazuje się również, że wykrzyknienia mogą komunikować różne emocje i są niezrozumiałe poza sytuacją realizacji komunikatu, a ich znaczenie rozpoznawane jest za pomocą intonacji³¹ (Grabias, 1981: 77; Krzempek, 2021: 312). Poniżej przytoczono przykład użycia ekspresywnej repliki fatycznej *O rany!* w funkcji wyrażania zdumienia:

[31]

Sprawdzała kolejne rubryki, zdumiona swą ciekawością. Stan: wolny. Mhm... Zawód: doradca finansowy. Ło! Osoba, z którą można się kontaktować: brak. Dziwne... Taki facet ma chyba cały tabun przyjaciół. No i dzieci, musi przecież mieć dzieci! Wróciła na sam początek formularza. Data urodzenia: 28 grudnia 1951 roku. Trochę dawno – zmarmotniała.

– Dwadzieścia siedem lat różnicy, stary... Stary, ale jary – skontrowała samą siebie, co znów wprawiło ją w zdumienie.

– **O rany!** – nagle uświadomiła sobie, że Lewicki jest o rok starszy od jej ojca. Od tego mężczyzny, który dawno już stracił resztki wigoru i wyglądał teraz jak podstarzała, otyła nauczycielka wiedzy o społeczeństwie, śmiertelnie obrażona na zdradziecką historię. (Górniak, 2009)

Analizowana replika stanowi reakcję na uświadomienie sobie pewnego faktu przez nadawcę, nie zaś, jak ma to miejsce w przypadku większości replik, na słowa interlokutora. Ze względu na fakt, że nie można wyodrębnić w niej składnika intelektualnego uznajemy ją za przykład czystego aktu ekspresywnego uzewnętrzniającego zdumienie nadawcy, która w przeciwieństwie do poprzednich przykładów nie stanowi konstatacji stanu emocjonalnego³².

³⁰ Nie wszyscy lingwiści są jednak zgodni w tej kwestii. Dla przykładu, Michał Błaszyk (2007) utrzymuje, że ekspresywne akty interiekcyjne mają treść propozycyjną i cele illokucyjne.

³¹ Więcej informacji dotyczących cech prototypowych wykrzykników (zob. Wojtczuk, 2006: 348–349).

³² Na marginesie warto odnotować, że ze względu na swoją odtwarzalność rozpatrywana interiekcja ma cechy frazemu emotywnego (Wojtczuk, 2006: 351; Rodak, 2000: 197). Według definicji Renaty Rodak (2000: 197) frazemy ematywne to „reprodukowane jednostki autosytuacyjne, czyli odtwarzane z pamięci zgodnie z zaistniałą sytuacją operatory przekształcające wypowiedzenia w akty mowy o funkcji oceniającej/ekspresywnej”.

Podsumowanie

Przeprowadzona analiza dowodzi, że dominującym środkiem służącym do konstatowania zdziwienia zgodnie z formułą *Informuję, że jestem zdziwiony, że X* jest w badanym materiale forma pytania. Należy tutaj wskazać przede wszystkim pytania ułomne, które aktualizują tylko jedną pozycję w zdaniu i są pozbawione funkтора pytajnego. Wśród nich przeważają pytania o rozstrzygnięcie, lecz stosunkowo często spotykane są także pytania o uzupełnienie. Oprócz funkcji konstatywnej i ekspresywnej pytania mogą pełnić rolę aktów sterujących, które prowokują odbiorcę do udzielenia odpowiedzi, jak również uzewnętrzniają inne emocje wespół ze zdziwieniem. Swoista wielofunkcyjność charakteryzuje także akty mowy realizowane w formie wypowiedzeń oznajmujących, które oprócz funkcji komunikowania i wyrażania zdziwienia mogą mieć na celu między innymi uzasadnienie doświadczenia tej emocji, udzielenie odpowiedzi na pytanie z poprzedniej repliki, a także – podobnie jak konstrukcje pytające – uzewnętrznienie innych stanów uczuciowych. W większości przeanalizowanych replik wyrażanie zdziwienia (składnik emocjonalny wypowiedzi) nie stanowi prymarnego celu aktu mowy, ustępując funkcji informowania o doznawaniu tego stanu emocjonalnego. Stosunkowo rzadko w materiale tekstowym występują interiekcje, w których treści ujawnia się wyłącznie komponent emocjonalny.

Forma analizowanych aktów mowy w dużej mierze potwierdza dotychczasowe ustalenia dotyczące składni wypowiedzi emocjonalnych. Uzyskane rezultaty pozwalają jednak na uzupełnienie katalogu składniowych środków komunikowania i wyrażania emocji zdziwienia/zaskoczenia zaproponowanego przez I. Nowakowską-Kempną (1995) o wypowiedzenia orzekające i pytające. W tym miejscu warto ponownie zauważyć, iż wszystkie analizowane akty mowy stanowią przykłady informowania o emocjach w sposób implicytny, są zatem pośrednimi aktami mowy. Analizowany materiał nie zawiera bowiem przypadków komunikowania emocji przy pomocy predykatów nazywających uczucia (na przykład *dziwię się, jestem zaskoczony, jestem zdumiony* itp.), tj. bezpośrednich aktów mowy. Brak w nim również tzw. przejawów emocji, tj. opisów mówiących o niewerbalnym okazywaniu zdziwienia (por. Grabias, 1981).

W świetle powyższych spostrzeżeń oraz w kontekście potencjału wyrażania (nie: konstatowania) emocji z pola zdziwienia przez analizowane wypowiedzenia należy stwierdzić, że w dialogach powieściowych stylizowanych na mowę żywą dominują składniowe (aczkolwiek nierozzerwalnie skorelowane z prozodycznymi – zob. dalej), a nie leksykalne czy niewerbalne środki uzewnętrzniania zdziwienia mówiącego. Spostrzeżenie to koresponduje z sądem M. Danielewiczowej, wedle której w pytaniach ekspresywnych to intonacja, a nie leksyka, stanowi główny wykładnik formalny wyrażania emocji (zob. Danielewiczowa, 1991: 165). Wyjątkowo podatnym „gruntem” do realizacji tego (a także innych, między innymi akcentuacji czy wydłużania samogłosek) prozodycznego sposobu uzewnętrzniania zdziwienia są zaś omówione konstrukcje składniowe, które stanowią dogodny narzędnik do wyrażania różnych odcieni emocjonalnych.

W przyszłości godnym rozważenia zamierzeniem mogłaby stać się analogiczna analiza autentycznych replik dialogowych stosowanych w codziennej komunikacji potocznej.

Pozwoliłaby ona wykazać, w jakim stopniu omówione tu stylizacje powieściowe odpowiadają rzeczywistym wypowiedziom polszczyzny mówionej.

Bibliografia

- Awdiejew A. (1983), *Klasyfikacja funkcji pragmatycznych*, „Polonica”, nr IX, s. 53–87.
- Awdiejew A. (2004), *Gramatyka interakcji werbalnej*, Kraków.
- Błaszyk M. (2007), *Treść propozycjonalna i cele illokucyjne ekspresywnych aktów interiekcyjnych*, „Przegląd Rusycystyczny”, nr 3(119), s. 81–101.
- Boniecka B. (1978), *Podstawowe typy struktur pytajnych polszczyzny mówionej*, [w:] T. Skubalanka (red.), *Studia nad składnią polszczyzny mówionej*, Wrocław.
- Boniecka B. (2000), *Struktura i funkcja pytań w języku polskim*, Lublin.
- Czapiga A. (2017), *Leksykalno-pragmatyczne wykładniki aprobaty jako aktu mowy (na materiale języka polskiego, rosyjskiego i angielskiego)*, Rzeszów.
- Danielewiczowa M. (1991), *Zdania pytajne o funkcji ekspresywnej*, [w:] J. Bartmiński, R. Grzegorzyczowa (red.), *Język a Kultura. Funkcje języka i wypowiedzi*, t. 4, Wrocław, s. 159–168.
- Danielewiczowa M. (1996), *O znaczeniu zdań pytajnych w języku polskim. Charakterystyka struktury tematyczno-rematycznej wypowiedzeń interrogaatywnych*, Warszawa.
- Dzienisiewicz M. (2022), *Вербализация эмоций в текстах русской музыкальной критики*, niepublikowana rozprawa doktorska, Poznań, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/b110ba66-c4aa-4424-9e1e-53cd0fac817d/content> [dostęp: 8.02.2024].
- Dzienisiewicz M. (2022), *Verbalizatsiya emotsiy v tekstakh russkoy muzykal'noy kritiki* (niepublikowana rozprawa doktorska), Poznań, <https://repozytorium.amu.edu.pl/server/api/core/bitstreams/b110ba66-c4aa-4424-9e1e-53cd0fac817d/content> [dostęp: 8.02.2024].
- Dzienisiewicz D. (b.r.), *Struktura i właściwości pragmatyczne kilku wypowiedzeniowych replik dialogowych informujących o zdziwieniu (na materiale współczesnej prozy polskiej)*, artykuł niepublikowany.
- Ekman P., Friesen W.V. (2003), *Unmasking the face*, Malor.
- Grabias S. (1981), *O ekspresywności języka. Ekspresja a słowotwórstwo*, Lublin.
- Grzesiuk A. (1995), *Składnia wypowiedzi emocjonalnych*, Lublin.
- Jodłowski S. (1976), *Podstawy polskiej składni*, Warszawa.
- Kawka M. (1988), *Metatekstowe zdania z bo w języku Jana Kochanowskiego*, „Język Polski”, nr LXVIII, s. 212–221.
- Klemensiewicz Z. (1963), *Zarys składni polskiej*, Warszawa.
- Krzempek M. (2021), *Wykrzykniki a emocje*, „Stylistyka”, nr 30, s. 307–322.
- Mazur J. (1986), *Organizacja tekstu potocznego. Na przykładzie języka polskiego i rosyjskiego*, Lublin.
- Musiołek K. (1978), *Równoważnik zdania we współczesnym języku polskim*, Wrocław.
- NKJP – Narodowy Korpus Języka Polskiego, <http://nkjp.pl/> [dostęp: 8.02.2024].

- Nowakowska-Kempna I. (1986), *Konstrukcje zdaniowe z leksykalnymi wykładnikami predykatów uczuć*, Katowice.
- Nowakowska-Kempna I. (1995), *Konceptualizacja uczuć w języku polskim. Prolegomena*, Warszawa.
- Ożóg K. (1990), *Leksykon metatekstowy współczesnej polszczyzny mówionej. Wybrane zagadnienia*, Kraków.
- Pisarkowa K. (1975), *Składnia rozmowy telefonicznej*, Wrocław.
- Prokop I. (2010), *Aspekty analizy pragmatycznej*, Poznań.
- Przybyła O. (2004), *Akty mowy w języku nauczycieli*, Katowice.
- Redyk M. (2008), *Edukacyjna wartość pytań dzieci w wieku wczesnoszkolnym*, „Forum Dydaktyczne: przeszłość, terażniejszość, przyszłość”, nr 3/4, s. 84–98.
- Rodak R. (2000), *Frazemy jako emotywnie opertory interakcyjne*, [w:] I. Nowakowska-Kempna, A. Dąbrowska, J. Anusiewicz (red.), *Język a Kultura. Uczucia w języku i tekście*, t. 14, Wrocław, s. 187–198.
- Rosińska-Mamej A. (2013), *Ile jest aktów w makroakcie mowy, czyli o najczęstszych sposobach realizacji próśb we współczesnym języku polskim*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, nr LXIX, s. 113–126.
- Rudyk A. (2021), *Zwroty adresatywne w języku rosyjskim i polskim*, Rzeszów.
- Searle J.R. (1975), *A Taxonomy of Illocutionary Acts*, [w:] K. Gunderson (red.), *Language, Mind, and Knowledge. Minnesota Studies in the Philosophy of Science*, Minneapolis, s. 344–369.
- Sieradzka-Mruk A. (2016), „*Radość i nadzieja, smutek i trwoga*” w nabożeństwie drogi krzyżowej. *Wybrane aspekty ewolucji dyskursu religijnego w XX wieku na przykładzie leksyki dotyczącej uczuć*, Kraków.
- Urbańczyk S., Kucala M. (red.) (1999), *Encyklopedia języka polskiego. Wydanie trzecie, poprawione i uzupełnione*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wąsik Z. (1979), *Typologia strukturalna wypowiedzi pytajnych (na materiale wybranych współczesnych języków indoeuropejskich)*, Wrocław.
- Wiatrowski P. (2010), *Morfologiczne i leksykalne wykładniki negatywnych emocji w „Przewodniku Katolickim” z lat 1895–2005*, Poznań.
- Wiertelwski S. (1995), *Pytania bez odpowiedzi. Pytania jako pośrednie akty mowy*, Poznań.
- Wierzbicka A. (1969), *Dociekania semantyczne*, Wrocław–Warszawa–Kraków.
- Wierzbicka A. (1971), *Kocha, lubi, szanuje. Medytacje semantyczne*, Warszawa.
- Witwicki W. (1995), *Psychologia uczuć i inne pisma*, Warszawa.
- Wojtczuk K. (2006), *Zapożyczenia w klasie wykrzykników polskich. Ich formy oraz wybrane funkcje pragmatyczne*, [w:] K. Wojtczuk, V. Machnicka (red.), *Wokół językowej funkcji emocjonalnej. Fakty dawne i współczesne*, Siedlce, s. 347–358.
- Wołk M. (2017), *W poszukiwaniu klucza do semantycznego opisu pojęcia zdziwienia*, „Poradnik Językowy”, nr 9, s. 47–62.

WSJP – Żmigrodzki P. (red.), *Wielki słownik języka polskiego PAN*, <https://wsjp.pl/> [dostęp: 8.02.2024].

Бочкарев А.Е. (2018), *Об удивлении как лингвоспецифичном концепте русского языка*, „Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация”, № 16(2), с. 90–100 / Bochkarev A. Ye. (2018), *Ob udivlenii kak lingvospetsifichnom kontsepte russkogo yazyka*, „Vestnik NGU. Seriya: Lingvistika i mezhkul'turnaya kommunikatsiya”, № 16(2), s. 90–100.

Вотякова И.А. (2015), *О концепте «удивление» в русской языковой картине мира*, „Вестник Удмуртского университета. Серия: История и филология”, № 25(3), с. 120–124 / Votyakova I.A. (2015), *O kontsepte «udivleniye» v russkoy yazykovoy kartine mira*, „Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya: Istoriya i filologiya”, № 25(3), s. 120–124.

Глушкова Т.С., Горбунов Г.В. (2022), *Языковая репрезентация эмоционального состояния удивления в русском и английском языках*, „Вестник Омского государственного педагогического университета. Гуманитарные исследования”, № 1, с. 70–76 / Glushkova T.S., Gorbunov G.V. (2022), *Yazykovaya reprezentatsiya emotsional'nogo sostoyaniya udivleniya v russkom i angliyskom yazykakh*, „Vestnik Omskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta. Gumanitarnyye issledovaniya”, № 1, s. 70–76.

Дорофеева Н.В. (2002), *Удивление как эмоциональный концепт (на материале русского и английского языков)* (автореферат диссертации) / Dorofeyeva N.V. (2002), *Udivleniye kak emotsional'nyu kontsept (na materiale russkogo i angliyskogo yazykov)* (avtoreferat dissertatsii).

Ковшова М.Л. (2014), *Языковой «портрет» русского удивления: лексические, фразеологические и пословичные способы описания*, „Вестник Новгородского государственного университета”, № 77, с. 25–28 / Kovshova M.L. (2014), *Yazykovoy «portret» russkogo udivleniya: leksicheskiye, frazeologicheskkiye i poslovichnyye sposoby opisaniya*, „Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta”, № 77, s. 25–28.

Козеренко А.Д. (2001), *Метафорические модели УДИВЛЕНИЯ (на материале русских идиом)* (автореферат диссертации) / Kozerenko A.D. (2001), *Metaforicheskkiye modeli UDIVLENIYA (na materiale russkikh idiom)* (avtoreferat dissertatsii).

Куралева Т.В., Павленко Е.А., Вьюнова Е.К. (2023), *Лингвистическая репрезентация эмоционального состояния «УДИВЛЕНИЕ» (на материале американского варианта английского языка)*, „Litera”, № 9, с. 133–139 / Kuraleva T.V., Pavlenko Ye.A., V'yunova Ye.K. (2023), *Lingvisticheskaya reprezentatsiya emotsional'nogo sostoyaniya «UDIVLENIYE» (na materiale amerikanskogo varianta angliyskogo yazyka)*, „Litera”, № 9, s. 133–139.

Кутковой Н.А. (2013), *Удивление как предмет социально-психологического исследования*, „Национальный психологический журнал”, № 3(11), с. 47–53 / Kutkovoy N.A. (2013), *Udivleniye kak predmet sotsial'no-psikhologicheskogo issledovaniya*, „Natsional'nyu psikhologicheskij zhurnal”, № 3(11), s. 47–53.

Мезенцева Т.А. (2005), *Функциональные особенности репрезентации удивления в английском и русском языках: На материале прозы Чарльза Диккенса оригинальных и переводных вариантов* (автореферат диссертации) / Mezentseva T.A. (2005), *Funktsional'nyye osobennosti reprezentatsii udivleniya v angliyskom i russkom yazykakh: Na materiale prozy Charl'za Dikkensa original'nykh i perevodnykh variantov* (avtoreferat dissertatsii).

Михайлова Е.А. (2010а), *Эмоция удивления и способы её отражения в современном русском языке*, „Наука и современность”, № 5, с. 52–56 / Mikhaylova Ye.A. (2010a),

Emotsiya udivleniya i sposoby yeyë otrazheniya v sovremennom russkom yazyke, „Nauka i sovremennost’”, № 5, s. 52–56.

Михайлова Е.А. (2010b), *Средства невербального выражения удивления в русской разговорной речи*, „Молодой учёный. Ежемесячный научный журнал”, № 21, с. 150–153 / Mikhaylova Ye. A. (2010b), *Sredstva neverbal'nogo vyrazheniya udivleniya v russkoy razgovornoy rechi*, „Molodoy uchënyy. Yezhemesyachnyy nauchnyy zhurnal”, № 21, s. 150–153.

Cytowane utwory

Chętkowski D. z uczniami (2007), *Ostatni weekend*, Łódź.

Górniak Z. (2009), *Siostra i byk*, Warszawa.

Jarosz M. (2002), *Nieznane przygody Sherlocka Holmesa*, Łódź.

Jarosz M. (2003), *Déjà vu i inne opowiadania*, Łódź.

Kapelański A. (2006), *Wielki koneser*, Łódź.

Kurowski E. (1960), *Kroki w samotności*, Łódź.

Nurowska M. (2005a), *Imię twoje*, Warszawa.

Nurowska M. (2005b), *Powrót do Lwowa*, Warszawa.

Nurowska M. (2008), *Dwie Miłości*, Warszawa.

Nurowska M. (2009), *Niemiecki taniec*, Warszawa.

Pawlik L. (1998), *Ankara*, Warszawa.

Rydzewska J. (2006), *Gwiazdomorze*, Warszawa.

Sekulski H. (2001), *Przebitka*, Olsztyn.

Sędzikowska M. (2008), *Eus, deus, kosmateus*, Warszawa.

Tomaszewski M. (2006), *UGI*, Wołowiec.

Wiśniewski-Snerg A. (1997), *Dzikus*, Warszawa.

Abstract

The form and pragmatic features of speech acts communicating a speaker's surprise in Polish

The aim of this article is to analyze the form and pragmatic features of speech acts communicating the speaker's surprise in Polish. The collected research material includes approximately 300 statements extracted from 20th- and 21st-century prose works. The study leads to the conclusion that the analyzed speech acts most often take the form of defective questions and grammatically independent interrogative structures. Speech acts in the form of declarative sentences are also encountered. Interjections, in turn, have a small share in the examined material. In addition to informing about surprise and expressing it, the analyzed speech acts may also, among others, perform the directive function, simultaneously express other emotional states and specify the causes of surprise.

Keywords: linguistic pragmatics, speech acts, emotions, surprise, syntax, Polish language